

KORKUT ATA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
The Journal of International Turkish Language & Literature Research

Sayı/Issue 12 (Eylül/September 2023), s. 96-106.
Geliş Tarihi-Received: 24.08.2023
Kabul Tarihi-Accepted: 09.09.2023
Araştırma Makalesi-Research Article
ISSN: 2687-5675
DOI: 10.51531/korkutataturkiyat.1349329

Süleyman Çelebi Vesîletü'n-Necât'taki İmalelerle Lisân-ı Türkînin Lehçesini Bozabilir mi?*

Can Süleyman Çelebi Distort the Dialect of Turkish Language with the Imales in Wasîlat al-Najât?

Bekir BELENKUYU*

Öz

Medeniyetlerin yaşadığı kırılmalar pek çok gelenek ve fikrin yeniden sorgulanmasına sebep olur. Türk nazım dilinde asırlarca kullanılan ve kendine has estetik bir zevki bünyesinde barındıran aruz vezni de farklı edebiyat ve fikir akımlarının etkisiyle ciddi eleştirilere hedef olmuştur. Bu bağlamda aruzun Anadolu sahası Türk şiir dilindeki en meşhur ve öncü örneklerinden *Vesîletü'n-necât*'ın üçüncü beyti Osmanlı düşünce ve siyaset tarihinin önemli ismi Ahmed Cevdet Paşa tarafından tenkit edilmiştir. Vezin gereği yapılan kısa ve uzun okuyuşların Türkçenin lehçesini bozduğunu belirten Cevdet Paşa parmak hesabı da denilen hece vezninden yana olduğunu açıkça ifade eder. Bu görüşleri milli edebiyat ve milli vezin tartışmalarında aruz karşıtlarının elinde bir silah olarak kullanılmıştır. Bu çalışmada öncelikle aruz vezninin hece yapısını dönüştüren temel mantığı ele alındıktan sonra Süleyman Çelebi'nin bahse konu olan tasarrufları incelenecektir. Bu hususta ahenge katkısı sağlayan kimi uzun okuyuşların ana Türkçedeki asıl yapıyla olan bağlantısı ortaya koyulacaktır. Ardından Cevdet Paşa'nın belirttiği gibi Süleyman Çelebi'nin Türkçenin lehçesini bozup bozmadığı, bozduysa dilin hangi yapısına zarar verdiği üzerinde durulacaktır. Şiir dilinin halk diliyle olan yakınlık ve uzaklığı bağlamında konuyla ilgili yapılan tespitler sıralanacaktır. Bu sayede bugün hâlâ zihinlerde yer eden "Türkçenin yapısı ve aruz çatışması"na farklı bir açıdan cevap aranacaktır.

Anahtar Sözcükler: Süleyman Çelebi, Ahmed Cevdet Paşa, Türkçe, aruz, hece vezni.

Abstract

The ruptures of civilizations cause many traditions and ideas to be questioned again. Prosody meter has been used in Turkish verse for centuries and has created a unique aesthetic pleasure. This meter has been the target of serious criticism under the influence of different literary and intellectual movements. However, the aruz meter has been persistently used by Turkish authors for centuries. In this context, the third couplet of *Wasîlat al-Najât*, one of the most famous and pioneering examples of prosody in the Anatolian field of Turkish poetry, was criticized by Ahmed Cevdet Pasha, an important figure in the history of Ottoman thought and politics. Cevdet Pasha, who states that short and long readings made in accordance with

* Bu çalışma 20-22 Ekim 2022 tarihlerinde düzenlenen 4. Uluslararası Türkoloji Araştırmaları Sempozyumu'nda sunulan "Süleyman Çelebi Lisân-ı Türkî'nin Lehçesini Bozdu mu?" başlıklı bildirimini yeniden gözden geçirilmiş, düzenlenmiş ve genişletilmiş hâlidir.

* Dr. Öğr. Üyesi, Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü e-posta: bekirbelenkuyu@anadolu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7319-9060.

the meter distort the dialect of Turkish, clearly states that he is in favor of the syllabic meter, which is also called finger calculation. These views were used as a weapon in the hands of opponents of arud in the debates on national literature and national meter. Arud opponents put forward the ideas of Cevdet Pasha as definitive proof. In this research, first of all, the basic logic that transforms the syllable structure of arud meter will be discussed, and then Süleyman Çelebi's savings will be examined. In this regard, the connection of some long readings that contribute to harmony with the main structure in the main Turkish will be revealed. Then, as Cevdet Pasha stated, it will be emphasized whether Süleyman Çelebi corrupted the dialect of Turkish, and if so, which structure of the language he damaged. In the context of the proximity and distance of the language of poetry with the language of the public, the determinations made on the subject will be listed. In this way, an answer will be sought from a different perspective to the "structure of Turkish and the conflict of prosody", which is still in the minds today.

Keywords: Süleyman Çelebi, Ahmed Cevdet Pasha, Turkish, prosody, syllabic meter.

Giriş

Ahmed Cevdet Paşa *Kıyas-ı Enbiyâ* adlı meşhur eserinde Osmanlı Devleti'nin kurucusu olarak kabul edilen Sultan Osman Gazi'nin tercüme-i hâlinde bahsettikten sonra onun Türk diline yaptığı katkıdan da söz eder. Bu bağlamda "Manzume-i Sultan Osman" başlığı altında "Gönül kerestesi ile / Bir Yeni şehir ü pazar yap / Zulm eyleme rençberlere / Her ne ister isen var yap." mısralarıyla başlayan Sultan Osman Gazi'nin söylediğini iddia ettiği 5 tane dörtlüğü kaydeder. Manzumeden sonra da şu yorumda bulunur:

"Elhâsıl belîğâne söylenmiş bir manzume-i bedî'adır. Sultan Osman Şâh hazretleri, kılıcıyla nice memleketler fethettiği gibi bu manzûme ile de lisân-ı Osmânîye bir güzel çığır açmıştır. Vezni, ta'dâd-ı harekâtтан ibâret olan "parmak hesabı"dır ki eş'âr-ı Türkiyyenin vezn-i tabîsidir. Ondan sonra şu'ârâ-yı Rûm nazımında evzân-ı Fârisiyyeyi iltizâm ile Türkî lehçesini tağyîr etmiştir" (Ahmed Cevdet, 1331, s. 986)

Cevdet Paşa, hece ölçüsünün lehinde, aruzun aleyhinde takındığı tavrı hemen devamında gelen "İstitrâd"¹ başlığı altında sürdürür: Aruz ilminin kurucusu İmam Halil'in bu sistemi Arap şiirine mahsus olarak ortaya koyduğunu, daha sonra İran şairlerinin bu kurallara uyararak kendi dillerinde Fars aruzunu kullandıklarını ifade eder. Arapça ve Farsçanın uzatma harflerine sahip olduğu için aruz konusunda problem yaşamadığını fakat Türkçede uzun ünlü bulunmadığından dolayı Türkçe şiirlerin Arap ve Fars vezinlerine tatbik olunamayacağını iddia eder. Cevdet Paşa'ya göre Anadolu şairleri Osmanlı şiirinde Fars vezinlerini kullandığı için kelimenin sonunda olduğu gibi başında da heceleri uzatarak okumaya mecbur olmuşlardır. Osmanlı diline sehl-i mümteni tarzdaki mevlidiyle en güzel şekilde hizmet edenlerden biri olan Süleyman Çelebi'nin eseri parmak hesabına göre on bir'li hece ölçüsüne uyar. Fars aruzuna göre ise *Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün* veznindedir. Fakat bu durumda vezin gereği bazı hecelerin uzatılması gerekir. Cevdet Paşa bu hususta şu beyti örnek olarak zikreder:

*Allah adı olsa her işin öni
Hergiz ebter olmaya anın sonu*

Bu beyit hece ölçüsüne göre tamdır. Fakat aruz veznine göre "adı" kelimesinin ilk ve ikinci hecesi, "işin" ve "anın" kelimelerinin ilk heceleri, "olmaya" kelimesinin son hecesi uzun okunmak zorundadır. Eleştirilerini bu örnekler üzerinden delillendiren Cevdet Paşa "İstitrâd" başlığından önceki son cümlede ileri sürdüğü iddiasını yineler: "Bu sûretle lisân-ı Türkînin lehçesi bozulur." (Ahmed Cevdet, 1331, s. 987).

¹ Doğrudan bahsi geçen konuya ait olmadığı hâlde yeri gelmişken söylenen ara sözler için kullanılan istitrâd, Cevdet Paşa'nın zikredilen eserinde farklı bahislerden sonra da kullanılmıştır. Bu tarz bölümlerde Cevdet Paşa konuyla ilgili değerlendirme, tenkit ve analizlerini dile getirmiştir.

Cevdet Paşa'nın bu satırları ihtiva eden eseri vefatından on beş yıl sonra 1331 (m. 1915) yılında kızı Fatma Aliye Hanım tarafından tam ve yanlışsız bir şekilde basılmış olsa da bahsi geçen konuların çok daha önce dolaşıma girdiği anlaşılmaktadır. Manastırlı Salih Faik'in 1313 (m. 1895) tarihinde neşrettiği *Türkçe Aruz* adlı kitabının takrizinde Cevdet Paşa aynı görüşlerini daha kısa bir şekilde dile getirmiştir (Kalyon ve Çelik, 2017, s. 48-49).

Cevdet Paşa'nın eleştirilerini daha iyi anlayabilmek için hece ve aruz vezinleri arasında yaptığı kıyasa ve bu kıyaslamanın yaşadığı dönemde ve sonrasında oluşturduğu havaya dair tespitler meselenin daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır.

Bu yüzden öncelikle Cevdet Paşa'nın hece ile aruz vezinleri arasındaki kıyasına ve bu kıyaslamanın meydana getirdiği etkilere değinilecektir. Cevdet Paşa ve takipçilerinin görmezden geldiği aruz ve ahenk arasındaki sıkı bağın bu noktada kısa bir izahı yapılacaktır. Ardından Osmanlı nazmında kullanılan aruzun tarihî kökenine dair Cevdet Paşa'nın eleştirdiği bir kelime üzerinden tespitler ortaya konulacaktır. Bunun yanında hece veznini savunup aruzu kıyasıya eleştirenlerin ısrarla vurguladığı "Türkçenin bozulması" iddiasına dilin katmanları açısından yaklaşarak bir çerçeve çizilecektir. Bütün bu konuların ardından Cevdet Paşa'nın Süleyman Çelebi'nin *Vesîletü'n-Necât'*ındaki bir beyitten yola çıkarak genelleme suretiyle yaptığı eleştirisine objektif bir cevap aranacaktır.

1. Ahmed Cevdet Paşa'nın Hece-Aruz Kıyaslaması ve Bu Kıyasın Etkileri

Aruza karşı takındığı tavırda Cevdet Paşa'nın bu ritmik sistemi çok daha ileri bir boyutta ele alıp doğrudan dilin telaffuzuna, söyleyiş tarzına etki eden yıkıcı bir unsur şeklindeki kabulü dikkati çeker. Bu bakımdan şiirin kendine has ritmini, ezgisini ortaya koyan aruzdaki ahengi göz ardı etmiştir.

Hece veznini savunan ve aruzun yerine ikamesini şart koşan anlayışa gelince, Cevdet Paşa'nın bu konuda ritim ve ahenkten tamamen uzak, anlam odağında bir hüküm verdiği anlaşılır. Çünkü Osman Gazi'ye ait olduğu iddiasıyla hecenin başarılı bir örneği şeklinde sunulan dörtlülüklerin ahenk ve şiiriyet konusunda oldukça zayıf olduğu görülür.²

² İlk kez XVI. yüzyıl kaynaklarında rastlanan bu mısraların sonradan Osman Gazi'ye yakıştırıldığı anlaşılmaktadır (Köprülü,1999, s. 310). "Manzûme-i Sultân Osmân" başlıklı dörtlülükler şu şekildedir:

Gönül kerestesi ile

Bir yeni şehir ü pazar yap

Zulm eyleme rençberlere

Her ne ister isen var yap

Eski Yeni şehri barı

İnegöl'edek hep varı

Kırıp geçirdik küffarı

Bursa'yı da yık tekrar yap

Kurt olup gel gir sürüye

Arslan ol bakma geriye

Çar olup hay de çeriye

Dil geçidini hisar yap

İznik şehrine hor bakma

Sakarya suyu gib'akma

İznikmid'i de al yakma

Her burcunda bir hisar yap

Ertuğrul Osman oğlusun

Oğuz Karahan neslisin

Hakk'ın bir kemter kulusun

Buna karşılık manzume, anlam bakımından Osmanlı Devleti'nin köklerinin dayandığı esasları sade bir dille ele almaktadır.

Cevdet Paşa'nın burada ileri sürdüğü fikirler ve misaller daha sonraki yıllarda şiddetlenecek hece-aruz münakaşalarında hece taraftarlarının elinde bir silah olarak kullanılacaktır (Köprülü, 1999, s. 310). Millî edebiyat döneminde aruzun kıyasıya eleştirilmesinde ve hecenin koşulsuz kabullenilişinde Cevdet Paşa'nın fikirleri daima karşımıza çıkmakla birlikte farklı farklı iddialar suretine bürünmüştür.

Cevdet Paşa'dan önce görülen aruz karşıtlığı, geleneğin tükenmişliği ve Batı edebiyatı ürünlerinin etkisiyle anlam odağına kayan şiir anlayışı çerçevesinde izah edilebilir. Cevdet Paşa ile ilk kez aruzun Türkçenin lehçesini bozduğu eleştirisi tartışmaya dâhil olur (Köprülü, 1999, s. 309). Bundan sonra artarak aruzun milli bir vezin olmadığı, Türkçenin aslı yapısına aykırı olduğu, Türkçenin ve Türk kültürünün asıl ve biricik şiir ölçüsünün hece vezni olduğu fikirleri büyük oranda teorik bilgiler çerçevesinde kıyasıya dile getirilmiştir. Tartışmaların sonunda hece vezninin zaferi teori boyutunda ilan edilmiş gibi görünmektedir. Fakat bu zaferin uygulama safhasında istenildiği oranda gerçekleştiğini iddia etmek oldukça güçtür. Çünkü Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulduğu yıllardan sonra bile aruzla şiir söyleyen şairlerin sayısı hiç de az değildir. Ayrıca hece vezninin savunucusu olup aruzu da kullanan, hatta aruzla daha güzel şiir yazan Faruk Nafiz gibi isimler de bütün bu tartışmaların içinde somut birer örnek olarak yer almıştır.

Aruzun bu kadar hırpalanıp ötekileştirildiği bir sürecin sonunda mağlup olmaksızın ortadan kalkması düşündürücüdür. Türk dilinde asırlar boyunca kullanılan aruz vezni kendine has bir söyleyiş zevki meydana getirmiştir. Bu ahenk çerçevesinde Türkçenin söyleyiş özelliklerini rencide etmeden manzume söylenebileceği de Tefvik Fikret, Mehmed Âkif, Yahya Kemal gibi isimler tarafından yazdıklarıyla delillendirilmiştir. Türkçe ve aruzun başarılı bir şekilde imtizaç ettiği bu örnekler rağmen heceyi tercih edip aruzu ötekileştirmeye çalışmak belli bir dönemin kendine has gereklilikleri çerçevesinde anlaşılmalıdır.

Ayrıca aruz, Türkçeye uymadığından, Türkçenin lehçesini bozduğundan değil, aruz zevkini kaybetmiş bir toplumla karşı karşıya kaldığından dolayı kaybolup gitmiştir. Aruz-hece tartışmasında kendisi aruzla şiirler yazan Yahya Kemal'in fikirleri oldukça önemlidir. Yahya Kemal bizzat şiiri esas tutmayı tercih eder. İster hece ile ister aruzla olsun yazılan şiirin niteliği üzerinden değerlendirme yapmak gerektiğini belirtir. Aruz mu, hece mi şeklindeki vezin ihtilafının yersiz oluşuna dikkati çeker (Kolcu, 1993, s. 240-242).

2. Aruz ve Ahenk

Hecelerin uzunluk/kapalılık, kısalık/açıklık esasına dayalı bir ahenk sistemi olan aruz bugünkü verilere göre Türk şiirinde Kutadgu Bilig'den itibaren kullanılmaktadır. Asırlar boyunca Türkçede baskın nazım ölçüsü olarak kullanılan bu sistem eleştirilmekten ziyade kendisine uyulmaya çalışılan kıymetli bir araç olarak tasavvur edilmiştir. Konuşulan dille de sanat icra edebildikleri hâlde Türkçe söyleyen müelliflerin aruzda ısrarcı olmalarının yegâne sebebi aruzda keşfettikleri ahenktir.

Hece-aruz tartışmalarında Cevdet Paşa ve onun fikirlerini dayanak noktası kabul edenlerin üzerinde durmadığı ahenk meselesi aslında önemli bir yere sahiptir. Ahmed Hâşim'in anlaşılmaktan ziyade duyulmak üzere var olduğuna inandığı şiire ait nitelik,

İstanbul'u aç gülzâr yap (Ahmed Cevdet, 1331, s. 985).

Manzumenin sade söyleyişle birlikte içinde geçen kelimelerin çok katmanlı anlam boyutu hece taraftarlarının bu manzumeye olan ilgisini arttırmıştır.

aruzla yazılmış manzumelerde öncelikli bir unsurdur. Çünkü aruzu ısrarla kullanan müellifler şiirin sözle musiki arasında, sözden ziyade musikiye yakın niteliği üzerinde durmuşlardır. Bu bakımdan aruz veznine manzumenin gizli bir şarkısı olması sebebiyle sıkı sıkıya bağlı kalmışlardır (Ahmet Haşim, 2007, s. 4-12).

Süleyman Çelebi'nin *Vesîletü'n-necât*'ında kullandığı aruz da dâhil olmak üzere veznin, manzumeleri kuşatan bir ahenkle kendisini belli ettiği görülür. Farklı hecelerde yapılan uzun veya kısa okuyuşlarda bu ahengin kendine has ezgisi sesini duyurur. Bu ezgi, ritim ve ahenk, ölçülü olan her sözde farklı niteliklerde de olsa karşımıza çıkar. Ölçünün aruz, hece veya serbest oluşu durumu değiştirmez. Örneğin Âşık Veysel'in meşhur *Kara Toprak* şiirindeki "Benim sadık yârim kara topraktır" (Gümü, 2019, s. 180) mısraındaki *kara* kelimesinin kulaklarda uzun heceli bir ezgiyle yer ettiği görülecektir. Vezin, ölçü ihtiva ettiği kendine has ahengiyle hecelerin telaffuzunu, uzunluğunu-kısalığını değiştirebilme gücüne sahiptir.

Aruzla söylenmiş manzumeler *Kara Toprak* örneğindeki gibi bestelenmeden de kendine has bir ahengi ihtiva eder. Çünkü aruzun dayandığı esas, hecelerin uzunluğu/kapalılığı ve kısalığı/açıklığıdır. Dolayısıyla aruz kendi içinde bir ahengi, ritmi, ezgiyi barındırır.

Her ezgiyi, musiki parçasını herkesin beğenmesi mümkün olmadığı gibi aruzun ahengi de her kulağa hoş gelmeyebilir. Nitekim aruzun ötekileştirilmesine sebep olan temel faktör ona muhatap olanların aruz zevkini kaybetmiş olmasıdır. Hecelerin aslında bulunmayan uzun-kısa okuyuşlar bir döneme kadar buna muhatap olanlarca garip karşılanmamıştır. Hatta klasik dönem aruz anlayışına göre bahsi geçen aruz tasarrufları dönemin estetik zevkini meydana getirmiştir. Fakat değişen hayat şartları, Batı edebiyatı mahsullerinin Türk edebiyatında da tatbik edilmesi, edebî anlayışta meydana gelen ve faydacı bir yaklaşımla kendini gösteren köklü değişimler muhatapların aruzla olan bağını koparmıştır.

Yukarıda kısaca belirtildiği gibi Cevdet Paşa'nın aruzla söylenmiş *Vesîletü'n-Necât*'ı eleştirmesine karşılık ileri sürdüğü alternatif Osman Gazî'ye atfedilen ve sanat ölçütlerinden oldukça uzak dörtlükleridir. Bu dörtlüklerin tercihinde manaya verilen ehemmiyet dikkati çeker. Ayrıca Türkçeye mahsus hece vezninin kullanılmış olması da bir tercih sebebidir. Bunun dışında Cevdet Paşa iki manzume arasında sanat bakımından hiçbir kıyaslamaya girişmez. Tek bir gerekçe üzerinden ve ön kabulle, içinde imalelerin yoğun olduğu bir *Vesîletü'n-Necât* beytini Türkçe'nin lehçesini bozmakla infaz eder.

Vesîletü'n-Necât'ın ne kadar meşhur olduğuna bakınca Cevdet Paşa'nın bu ithamlarında anlattığı boyutta endişe edilecek bir problemin olmadığı görülür. Çünkü *Vesîletü'n-Necât* yazıldığı tarihten bugüne kadar en çok okunan Türkçe metinlerin başında gelir. Süleyman Çelebi'nin mevlidi doğumdan ölüme, sevinçten üzüntüye kadar hemen her türlü vesileyle bilhassa Anadolu coğrafyasında okunan bir metin olmuştur. Bu metni işitenlerin büyük çoğunluğu yukarıda ele alınan beyitteki kelimeleri imaleli hâlleriyle duymuştur. Fakat imale yapılan kelimelerin Anadolu sahası konuşma dilinde uzun hecelerle telaffuz edildiğine rastlamak pek mümkün olmayacaktır.

3. *Vesîletü'n-Necât*'ta Eleştiriye Konu Olan Bazı Kelimelerin Aruz Değeri

Peki Süleyman Çelebi kaleme aldığı meşhur *Vesîletü'n-Necât*'ında bahsi geçen beyitteki imaleleri dil şuurundan uzak bir tasarruf şeklinde mi ortaya koymuştur? Bu sorunun cevabını bulmak için metnin tamamını göz önünde bulundurmak gerekir.

Cevdet Paşa'nın bahse konu ettiği beytin içinde geçen ve her iki hecesinin de imale yapılarak okunması gereken *adı* kelimesinin metin boyunca nasıl kullanıldığına bakmak

mesele hakkında bir fikir verecektir. *Vesîletü'n-Necât'*ta *adı* kelimesinin geçtiği beyitler şunlardır:

Allah <u><i>adın</i></u> zikr idelüm evvelâ Vâcib oldur cümle işde her kula	1 ³
Allah <u><i>adın</i></u> her kim ol evvel ana Her işi âsân ide Allah ana	2
Allah <u><i>adı</i></u> olsa her işün öni Hergiz ebter olmaya anun sonı	3
Her nefesde Allah <u><i>adın</i></u> di müdam Allah adıyla olur her iş tamâm	4
Cümle anun dostluğına <u><i>adına</i></u> Bunca izzet oldı ol ecdadına	82
Hem hava üzre döşendi bir döşek <u><i>Adı</i></u> Sündüs döşeyen anı melek	192
Mu' cizâtı zâhir olu başladı Cümle dilde söylenür oldı <u><i>adı</i></u>	274
Tanrının <u><i>adını</i></u> zâkirdi müdâm Her ne Hakdan gelse şâkirdi müdâm	428
İşbu kân-ı şehd ki şîrindür dadı Bil Vesîletü'n-Necât oldı <u><i>adı</i></u>	725

Dokuz farklı beyitte geçen *ad* kelimesinden 7 tanesinin kök hecesinin imale yapılarak okunduğu görülür. Buna karşılık 274. ve 725. beyitlerdeki *adı* kelimesinde ilk hece imalesiz okunur. Buradan yola çıkarak Süleyman Çelebi'nin *ad* kelimesinin uzun okunuşunu tesadüfen veya şuuruz bir vezin tasarrufu şeklinde yapmadığı düşünülebilir. Peki Türkçede *ad* kelimesinin uzun okunmasını gerektirecek nasıl bir durum olabilir?

Türkçe kök hecelerinin uzun okunuşuyla ilgili yapılan çalışmalar aruzun Türk edebiyatındaki seyrini anlama bakımından da faydalı olacaktır. Aruz ve Türkçe çatışması şeklindeki tartışmalarda dillendirilen “Türkçenin aslında uzun hece yoktur!” önermesinin aslında mutlak manada doğru olmadığı görülmektedir. Zira ana Türkçede *ad*, *dağ*, *var* gibi bazı kelimelerin aslında uzun hece barındırdığı (Taş, 2008, s. 147, 149), bu tarz uzun seslendirmelerin bugün hâlâ Türkçenin bazı lehçelerinde korunduğu (Tokatlı, 2001, s. 707) yapılan çalışmalarla ortaya konulmuştur. Konu hakkındaki pek çok araştırma Türkçe kelimelerdeki aslî uzun ünlüleri şüpheye yer bırakmayacak şekilde ispatlamaktadır (Tekin, 1995; Erdem, 2003; Erdem, 2008). Türkçe kelimelerin kökünde bulunan bu uzun ünlülerin Anadolu sahası şiir dilinde bir geleneğin devamı olarak kullanılmış olduğu kuvvetle muhtemeldir (Erdem, 2008, s. 249). Ana Türkçedeki aslî uzun ünlülerin Anadolu sahası nâzımları tarafından aruzla kaleme aldıkları beyitlerde bilerek veya farkında olmadan geleneğe uyarak kullandıkları müşahede edilmektedir.

³ Alıntı yapılan beyitler Faruk Kadri Timurtaş'ın *Vesîletü'n-Necât* neşrindeki (1990) tam metinden iktibas edilmiştir. Beyitlerin sonunda yazılan sayılar bahsi geçen neşirdeki beyit numaralarını göstermektedir.

Bu noktada *ad* kelimesi çerçevesinde bakıldığı zaman Süleyman Çelebi'nin lisân-ı Türkînin lehçesini bozması şöyle dursun Türkçenin asli kökeninde yer alan bir sesi canlandırdığı, muhafaza ettiği bile iddia edilebilir. Elbette Süleyman Çelebi'nin *ad* kelimesini daha çok uzun okunacak şekilde kullanması onun şuurlu bir dil hassasiyetine sahip olup olmadığını ortaya koymak için yeterli bir veri değildir. Buna karşılık yaptığı diğer tasarruflarla da Türk dilinin lehçesini bozduğunu iddia etmek oldukça abartılı ve taraflı bir yaklaşımdır.

Kaldı ki *Vesîletü'n-Necât*'ı asırlardır işiten ve bu metne muhatap olanlar *ad* kelimesini hiçbir zaman *âd* şeklinde uzun heceyle seslendirmeyi tercih etmemiştir. *Ad* kelimesinde olduğu gibi "işin, anın, olmaya" gibi imaleli okunan diğer kelimelerin de halkın dilinde her zamanki konuşma dili özellikleriyle ifade edildiği görülmektedir. Mevlid metni yazılıp okunduğu ilk günden beri metnin içerisindeki aruza uygun telaffuzların Türkçe konuşan halkın dilinde bir bozulmaya sebep olmadığı kolaylıkla görülebilecektir. Çünkü bir lehçenin, dilin "bozulması" o kadar kolay bir hadise değildir. Bozulmanın mahiyetini, neticesini tam olarak ortaya koymadan önce dilin katmanlarından bahsetmek daha doğru olacaktır.

4. Osmanlı Türkçesinin Katmanları

Osmanlı Türkçesi, hatta eksik ve bir bakıma hatalı isimlendirmesiyle Osmanlıca hakkında yapılan izah ve tenkitlerde meseleye genellikle bütüncül bir şekilde yaklaşıldığı görülür. Oysa Osmanlı Türkçesini yazı diliyle, konuşma diliyle, kültürüyle, grameriyle tek bir kimliğin içinde anlamlandırmak oldukça tutarsız ve yanlış sonuçlara ulaşmaya sebep olmaktadır. Bu hususu bir latifenin ardından şu şekilde kısaca izah etmek mümkündür:

Bir gün hoca yanındaki talebelerinden birini pazara iki okka bakla alması için göndermiş. Molla gitmiş, bakla satıcısına çıkarmayı iyi öğrendiği o boğazsı sesleriyle, "İkki oq-qa baq-lâ ver." demiş. Satıcı mollanın tuhaf söyleyiş şekli karşısında, "Yahu bu nasıl bakla istemek?" deyince molla cevabı vermiş: "Ne yani be adam! İki okka bakla için tecvidimizi mi bozacağız?"⁴

Bu latife Osmanlı Türkçesinin katmanları konusunun anlaşılması noktasında oldukça zihin açıcıdır. Zira bugünden bakıldığında Osmanlı Türkçesinin bir bütün hâlinde ele alındığı, konuşma diliyle yazı dilinin ve hatta okumuş kesimin konuşma dilinin ayrımı konusuna fazla değinilmediği görülür. Yazı dili denildiği zaman bile nesir dili ve şiir dilinin arasındaki ayrım üzerinde çoğunlukla durulmaz. Bu iki farklı yazının kendi içindeki türlü metinler çoğunlukla aynı seviyede kabul edilir.

Hâlbuki temel malzeme olan dilin karşımıza çıktığı her yerde farklı nitelik ve boyutlarıyla kullanıldığı unutulmamalıdır. Bu farklı mecralarda tercih edilen dil katmanlarının kelime alıntılama, telaffuz vb. hususlarda birbiriyle aynı olmadığına dikkat etmek gerekir.

Türkoloji çalışmalarında hakikaten ufuk açıcı ve öncü eserlere imza atan Mertol Tulum yaptığı çeşitli çalışmalarda daima meseleleri Osmanlı Türkçesinin farklı katmanları çerçevesinde ele almaktadır.⁵ Tulum izahlarında pek çok alt başlığı bulunmakla birlikte öncelikle Türkçenin *Edebiyat Dili* ve *Halk Dili* olmak üzere iki ana

⁴ Kendisine çalışmamın konusundan bahsettiğimde meseleye ışık tutan bu latifeyi anlatan Prof. Dr. M. Mahur Tulum'a şükranlarımı arz ediyorum. Bu latife, Türkoloji'nin ulu çınarı Mertol Tulum'un sunduğu bir bildiride "bakla" yerine "kabak" detayıyla karşımıza çıkmaktadır (Tulum, 2014, s. 382).

⁵ Osmanlı dönemindeki Türkçenin farklı seviyelerdeki görünümünü ele alan benzer nitelikteki farklı çalışmalarda da (Develi, 2009; Kartallıoğlu, 2017) asırlar boyunca konuşma dilinin neredeyse hiç değişmediği, bunun yanında yazı dilinin ne kadar farklı seviyelerde karşımıza çıkabileceği örnekleriyle izah edilmiştir. Bu tarz çalışmalar Osmanlı Türkçesinin mantığını anlama noktasında oldukça büyük bir öneme sahiptir.

kolda incelenmesi gerektiğini ifade eder. Bunlardan ilkinin en üst seviyesinde dildeki yabancı unsurların kendi nitelikleriyle yer aldığı bir *metin okuma dilinden* bahsetmek gerekir. Bu *yazı dili* ihtiva ettiği yabancı unsurlara rağmen oldukça zengin kavram çerçevesine, gelişmiş bir ifade ve ses kabiliyetine sahiptir (Tulum, 2022, s. 97).

Bu dili kullananlar çarşıda, pazarda, evde, sokakta daha farklı bir seslendirmeye sahip ara bir dil de kullanmıştır. Özellikle büyük şehirlerde çok farklı dinden, kültürden azınlıkların konuşma biçimlerinin de katıldığı oldukça renkli bir *sokak dili* de aynı geniş çerçevenin bir parçasını teşkil eder (Tulum, 2014, s. 384). Konuşma dilinin içinde de öyle bir katman vardır ki, bu dil tabakası Türkçeyi kullanan herkes tarafından “*bilinir ve anlaşılır olmak zorundadır. Toplum içinde, eğitim seviyesi ve yeri ne olursa olsun, herkesin böyle bir dil kullanması hem olağan, hem de gereklidir. Böyle bir dilin kelime kadrosu ile anlatım imkânlarının fazla geniş olmasına ihtiyaç yoktur. Günlük hayatın ilişkileri içinde insanlar arasında esas itibarıyla iletişim aracı olarak kullanılan halk dili bu yüzden asıl köküne daha bağlı, dış tesirlere (yabancı kelime akınına) oldukça kapalı, hızlı değişime karşı ise koruyucu ve dirençlidir*” (Tulum, 2022, s. 99).

Bununla birlikte yazı dili ve halk dili arasında birtakım geçişler de kaçınılmazdır. Fakat bu unsurlar geçiş yaptığı yerin şartlarına uymak zorundadır. Direnç gösteren nadir örnekler oldukça kısıtlı kullanım alanının dışında yaşama şansına sahip değildir. Örneğin güreş müsabakalarındaki pehlivanlar için “İki yiğit çıktı meydâne / İkisi de birbirinden merdâne” şeklinde söylenen sözlerde *meydâne* kelimesinin konuşma diline, yazı dilindeki niteliğiyle geçtiği ve halklaşmamaya direndiği görülür. Yakın dönemlerin mahsulü olan bu telaffuz sözde okumuşça bir söyleyiştir ve düzeltmeden çok bir bozmadır (Tulum, 2014, s. 385). Zaten kelimenin bu telaffuzunu, mesela “Meydâne pazar kurulmuş.” şeklindeki bir cümlede duymak da pek mümkün değildir. Kelimenin “meydâne” şekli, görüldüğü gibi güreş müsabakalarının bir sözünde hapsolmuş şekilde kullanılabilir.

Dil için tehlikeli ve bozucu olan asıl husus bazı yazı dili niteliklerinin bulaştığı okuyuşların başka kelimelerde de yanlış şekilde uygulanmasıdır. *Meydâna gelmek* gibi yardımcı fiillerle kurulan bazı ifadelerdeki uzun seslerin yeniden ortaya çıkışı bazı konuşanlar tarafından başka kelimelerde yanlış bir şekilde uygulanabilmektedir. Bunun neticesinde -örneğin- *meclis* kelimesi *meclîs* telaffuzuyla yanlış olarak seslendirilebilmektedir (Tulum, 2014, s. 385).

Karşımıza çıkan önemsiz istisnalar hariç Türkçenin bütün değişim ve dönüşümlere rağmen sağlam bir yapıya sahip olduğu açıktır. Tarihten bugüne kadar gerçekleşen değişimlerde dilin kendine has kuralları koyan, işleten ve uygulayan canlı bir varlık olduğu unutulmamalıdır. Dil, hayat denilen yaşama süreçleriyle sürekli değişir. Hayat ve dilin etkileşimi sürekli ve karşılıklıdır (Tulum, 2014, s. 386). Bu yüzden dilin kendi bünyesinde, kendine rağmen gerçekleşen değişimler için doğru ve yanlış hükmüne varmaktan ziyade dili anlamaya çalışmak daha sağlıklı bir yaklaşımdır.

5. Ahmed Cevdet Paşa'nın Süleyman Çelebi Tenkidi Hakkında

Türk dilinin ve özellikle Osmanlı Türkçesinin katmanlarıyla ilgili yukarıda ele alınan hususlardan sonra Cevdet Paşa'nın tenkidini yeniden değerlendirmek gerekir.

Cevdet Paşa eğer sadece Türkçe kelimelerin hecelerinin uzun okumasını eleştirdiyse söylediklerinde haklıdır. Zira söz sanatlarının yer almadığı, ahenge dikkat edilmeyen ve ölçülü olmayan bir konuşmada veya metinde Türkçe kelimelerin uzun hecelerle okunması çok büyük bir hatadır. Böyle bir yanlışın konuşma dilinde ve hatta yazı dilinin bilgilendirici mensur metinlerinde olması ciddi bir tenkit sebebidir. Kelimelerin asıl işlevi anlaşmayı, iletişimi sağlamak olduğu için, anlaşmanın önünde

büyük bir engel olacak hece uzatma gibi her türlü tasarruftan mutlaka uzak durmak gerekir.

Fakat Cevdet Paşa sırf kökeni Arap şiirine dayanan aruz vezninin yerine hece ölçüsünü yerleştirmek amacıyla aruzdaki en belirgin ahenk unsurlarından biri olan imale üzerinden Türkçe kelimelerdeki uzun heceleri tenkit ediyorsa bu hususun üzerinde biraz daha durmak gerekir. Çünkü Süleyman Çelebi'nin mevlidi öncelikle *halk diline* değil *yazı diline* ait bir *metindir*. Bununla birlikte *Vesîletü'n-Necât* her ne kadar dinî bir muhtevaya sahip olsa da *manzum* ve aynı zamanda *edebî* bir metindir. Bu edebî metin seslerin uzunluğu-kısalığı esasına dayalı *aruz* vezniyle kaleme alınmıştır. Aruz veznini bir ritim ve ahenk sistemi olmaktan çıkarıp kelimelerin aslını bozan eğreti bir alet gibi düşünmek oldukça taraflı bir yaklaşımdır.

Aruz vezninin kullanıldığı manzumelerde kelimelerin farklı ses değerleriyle kullanılması şiir dilinin amaçlarına bakıldığı zaman mazur görülebilir. Çünkü aruz vezniyle ortaya konulan ilk şey ritim ve ahenktir. Aruzla adeta şiirin gizli şarkısı dillendirilir. Ahenge dayalı bu estetik zevkin hangi boyutta olduğunu anlamak için altı asır boyunca yaşayan Osmanlı şiirine bakmak yeterlidir.

Bu hususları ve aruzun daha pek çok inceliğini, kendisi de aruzla şiirler yazan Ahmed Cevdet Paşa'nın göz ardı etmesi dönemin hâkim düşünceleriyle anlamlı hâle gelmektedir. Çünkü hemen hemen aynı yıllarda Türkçeyle aruzu neredeyse tamamen ve başarıyla barıştıran Mehmed Âkif gibi nazım ustalarının ortaya koydukları bile Cevdet Paşa'nın ileri sürdüğü görüşlerin yeniden sorgulanmasına ve hatta çürütülmesine vesile olmamıştır.

Hâlbuki yukarıda ele alınan dilin katmanlarıyla ilgili hususlar göz önünde bulundurulduğunda yapılan tartışmalara Yahya Kemal örneğinde belirtildiği gibi daha akliselim yaklaşmak mümkündür. Çünkü halkın konuştuğu dili bozmak bir manzumeye yapılabilecek bir iş değildir. Hatta bütün şairler ve dahası aruz vezni gibi, kullanıldığı kültürlerde ve dillerde oldukça etkili olmuş bir sistem bile asıl köküne bağlı halk dilini bozmaktan oldukça uzaktır. Halk dilinin ne kadar koruyucu ve dirençli olduğu, yanında bütün heybetiyle duran klasik şiire rağmen capcanlı bir şekilde varlığını sürdüren halk edebiyatı mahsullerinden açıkça anlaşılmaktadır. Türk diline halis şiiri kazandırmaya çalışan aruz ve hece vezinleri arasında bir ihtilaf vehmetmek oldukça hatalıdır. Kaldı ki aruzla şiir söyleyenlerden hece veznini, hece ile şiir söyleyenlerden aruz veznini tecrübe eden pek çok şairin ortaya koydukları günümüze kadar ulaşmıştır. Hece ve aruz arasında bir ihtilaf gözetmek, bunların birini diğerrinin yok edilmesi pahasına incelemek her şeyden önce Türkçeye zarar vermektir.

Sonuç

Ahmed Cevdet Paşa'nın *Kıyas-ı Enbiyâ'nın* sonunda dile getirdiği *Vesîletü'n-Necât*'ın bir beytindeki aruz tasarrufları hakkındaki eleştirisinin, temelde hece-aruz çatışması çerçevesinde değerlendirilebileceği görülmüştür. Daha önce karşımıza çıkmayan "aruzun Türkçenin lehçesini bozduğu" görüşü ilk kez Cevdet Paşa'nın dilinden döküldükten sonra kendisine geniş bir taraftar kitlesi bulmuştur. Cevdet Paşa'nın aruz ve hece vezinleri hakkındaki kıyaslaması dönemin siyasi, sosyal ve kültürel şartlarına bakıldığında o günün şartlarıyla birebir örtüşür. Fakat hece ve aruz hakkındaki fikirlerin dil ve edebiyat bağlamında tarafsız bir şekilde ele alınması gerekir. Aksi takdirde yapılan eleştiriler oldukça sığ bir zeminde ve bağlamından kopuk bir malzemeyle karşımıza çıkmaktadır.

Yahya Kemal'in tabiriyle asırlar boyunca yan yana Fırat ve Dicle gibi akan halk ve divan edebiyatları birbiriyle çatışmadan, birbirinin sınırlarına tecavüz etmeden bugüne kadar gelmiş ve Türk medeniyetinin ortak muhayyilesinde birleşik bir şekilde varlığını sürdürmüştür (Kolcu, 1993, s. 240). Her ikisi de halkın ortak kültürü olarak dilin içinde yaşamaya devam etmiştir. Yeri gelmiş Divan şairleri heceyi, yeri gelmiş Halk ozanları aruzu tecrübe ederek her iki ölçüyü de benimsediklerini göstermişlerdir.

Bununla birlikte aruza karşı hece tartışmalarının aslında her iki cepheye de zarar verdiği açıktır. Bugün 100. yaşına gelmiş Türkiye Cumhuriyeti'nde yaşanan badireleri, medeniyeti, kültürü ele alıp temsil edecek ve bütün topluma yayılacak kendimize has bir şiir geleneğinden bahsedemiyorsak bu yıkımın bir sebebinin yaşanan hece-aruz tartışmalarında da aramızda gerekmektedir. Çünkü tartışmalar sonunda hece vezni her ne kadar yegâne milli vezin kabul edilerek aruza teori zemininde galip gelse de çok zaman geçmediği hâlde hece vezni de revaçtan düşmüştür.

Bu tartışmaların temeline konumlandırılacak Cevdet Paşa'nın Süleyman Çelebi özelindeki aruz eleştirisinde çok da objektif olmadığı bugün için anlaşılabilir. Yukarıda kısaca bahsedilen aruzun ahenk temelli esasları bilindiğinde, dilin *halk dili* ve *yazı dili* olmak üzere farklı katmanlardan meydana geldiği fark edildiğinde Cevdet Paşa'nın eleştirilerine daha sağlıklı bir tavır ve düşünceyle yaklaşmak mümkün olacaktır.

Sonuç olarak bugün aruzun yeniden diriltilmesi iddiası ve ihtimali bulunmamaktadır. Aynı şekilde milli kimlikle ilgili aruzun oluşturacağı bir tehdit de görünmemektedir. Bu yüzden bugünün insanları olarak kendimizi illa ki aruz veya hecenin tarafında görmek zorunda da değiliz. Bununla birlikte geleneğin içinde yer etmiş oldukça verimli bir edebî dönemin eserlerine nüfuz edebilmek için aruzu doğru bir şekilde anlama ve anlatma ihtiyacı daima mevcuttur. Bu yüzden aruzun tatbik edildiği metinlerde yapılan tasarruflara daha korkusuz ve farklı kıstaslarla yaklaşmak gerekmektedir. Altı asır boyunca kesintisiz süren aruz edebiyatının daha doğru anlaşılması için ideolojik ve revaçtan düşmüş fikirlerin dışına çıkılması öncelikli şartlardan biridir. Bu şekilde bütün boyutlarıyla Türk kültür ve medeniyetinin unsurları daha iyi anlaşılacak, bugüne ve yarına daha sağlam ve güvenle aktarılacaktır.

Kaynakça

- Ahmed Cevdet (1331). *Kıyas-ı Enbiyâ ve Tevârîh-i Hulefâ*. C 12. İstanbul: Kanaat Matbaası.
- Ahmet Haşim (2007). *Piyale* (Haz. Dr. Sabahattin Çağın). İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Develi, H. (2009). *Osmanlı'nın Dili*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Erdem, M. D. (2003). Anadolu Ağızlarında Görülen Birincil Ünlü Uzunlukları. *Journal of Turkish Studies Journal of Turkish Studies*, 27(2), 79-110.
- Erdem, M. D. (2008). "Birincil Ünlü Uzunlukları ve İmâle". *Turkish Studies*, 3(6), 251-276.
- Kartallıoğlu, Y. (2017). *Osmanlı Konuşma Dili*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Kolcu, H. (1993). *Türk Edebiyatında Hece-Aruz Tartışmaları*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Gümüş, İ. (2019). Âşık Veysel'in "Kara Toprak" Şiirine Ontolojik Bir Yaklaşım. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(1), 176-187.
- Timurtaş, F. K. (1990). *Mevlid (Vesîlet-ün-Necât) Süleyman Çelebi*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

- Taş, H. (2008). Klasik Türk Şiirinde Türkçe Sözcüklerde Med. *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi (The Journal of Turkish Cultural Studies)*, 19, 143-156.
- Tekin, T. (1995). *Türk Dillerinde Birincil Uzun Ünlüler*. Ankara: Simurg Yayınları.
- Tokatlı, Ü. (2001). Aruzda 'Bir Buçuk Hece' ve 'Med' Terimleri Üzerine. *Kayseri ve Yöresi Kültür, Sanat ve Edebiyat Bilgi Şöleni (12-13 Nisan 2001) Bildiriler*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Yayınları, 707-710.
- Tulum, M. (2014). Osmanlı Türkçesi Üzerine. *Geçmişten Geleceğe Türkçe Elginkan Vakfı 1. Türk Dili ve Edebiyatı Kurultayı Bildirileri*. 17-19 Nisan 2013. İstanbul: Kitabevi, 379-392.
- Tulum, M. (2022). *Türkçe Ülkesinde Gezinti Orhon Yazıtları - Oğuznameler - Osmanlı Alfabeti - İstanbul Türkçesi*. İstanbul: Ketebe Yayınları.